

جستارهایی در میراث اسلامی

جموعه مقالات، یادداشت‌ها، اسناد و متون

دیرین‌ششم
(ویژه‌نامه مبحث پژوهی)

تألیف
رحیم نیکبخت

انتشارات مجلس شورای اسلامی ایران

سرشناسه	نیکبخت، رحیم، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدیدآور	جستارهایی در میراث اسلامی (مجموعه مقالات، یادداشت‌ها، اسناد و متون): دفتر ششم (ویژه‌نامه مرثیه پژوهی) // تألیف رحیم نیکبخت.
مشخصات نشر	تهران، سفیر اردهال، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۴۹۶ص.
شابک	۳۵۰۰۰۰ ریال ۷-۱۶۳-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸:
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	مرثیه و مرثیه سرایی - تاریخ - مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	تعمیه - ایران - مقاله‌ها و خطابه‌ها
رده بندی کنگره	۱۳۹۳ ج ۵/۴۰۷۱/۵۹۳ PIR
رده بندی دیسی	۸۱۷/۰۰۸۳۱۰
شماره کتابشناسی	۳۴۵۳۲۶۵

شابک: ۷-۱۶۳-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸

تهران: خیابان مفتح، خیابان سمیه، روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴
 © حق چاپ: ۱۳۹۳، انتشارات سفیر اردهال www.safirardhal.com
 جستارهایی در میراث اسلامی (مجموعه مقالات، یادداشت‌ها، اسناد و متون)
 (دفتر ششم: ویژه‌نامه مرثیه پژوهی)

تألیف: رحیم نیکبخت

دبیر مجموعه: دکتر یوسف بیگ‌باباپور

نوبت چاپ: اول

صفحه‌آرایی و طرح جلد: انتشارات سفیر اردهال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سفیر قلم

شمارگان: ۵۵۰

شماره نشر: ۱ - ۳۱۷

بها: ۳۵۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

دربارهٔ مجموعهٔ حاضر

مجموعهٔ حاضر، به هدف انتشار برخی مقالات، یادداشت‌ها، احیای متون و مباحث دیگر در حوزهٔ نسخه‌های خطی و اسناد - اعم از کاغذنوشته‌ها و کتیبه‌ها - و موضوعات مربوط به میراث دورهٔ اسلامی، بدون در نظر گرفتن محدودهٔ زمانی، از سده‌های آغازین دورهٔ اسلامی تا اواخر دورهٔ قاجاریه، که هم اکنون دفتر ششم آن نیز به یاری خداوند منان و با همدلی دوستان فاضل و گرانقدر اهل قلم آماده گردیده است.

نگارندهٔ این طوبی سر آرزوی عشق و علاقهٔ وافری که به فرهنگ ایرانی - اسلامی دارد، به نوبهٔ خود، شاکست است تا سهمی ولو اندک در احیای آن داشته باشد. انگیزه و هدف اصلی گردآوری این مجموعه، ایجاد مجالی برای انتشار مقالات و یادداشت‌های پژوهشگران محترم حوزهٔ میراث و متون اسلامی بوده است.

دربارهٔ تعیین عنوان مجموعه، این رای می‌د و وسواس‌های بسیاری شد و در نهایت مقرر گردید عنوان عمومی: «جستارهایی در میراث اسلامی» بدان نهاده گردد تا هم گویای محتوا باشد و هم مختصر و مفید؛ و به حول و افاضهٔ خداوند، از این پس هر سال دست کم سه دفتر از آن منتشر خواهد شد.

دفتر حاضر نیز همچون دفاتر پیشین به صورت موضوعی، در این دفتر مقالات و یادداشت‌های ارزشمند دوست دانشمند و فرهیخته، جناب آقای سید یکبخت در حوزهٔ مرثیه‌پژوهی است که به پیشنهاد حقیر، مبنی بر انتشار این مجموعه در جستارهایی در میراث اسلامی موافقت فرمودند. خدایشان خیر دهد!

آغاز این راه را مدیون دوست عزیز و گرانقدر، جناب آقای سید حسین عابدی، مدیر محترم نشر سفیر ارده‌ال، هستیم که با سعهٔ صدر مشتاقانه انتشار آن را تقبل فرمودند.

والسلام علیکم

دکتر یوسف بیگ باباپور

سخنی با خوانندگان

نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

انتشارات بهیرا در دوازدهمین سال ۱۳۸۵ به ثبت رسید و از همان آغاز فعالیت خود را در زمینه چاپ و نشر کتاب آغاز نمود. چاپ بیش از ۳۰۰ عنوان کتاب در موضوعات مختلف خاص و عامی ما در این مدت بوده است.

معرفی و شناساندن فرهنگ و تمدن ایران عزیز و آثار نویسندگان و مترجمان گرامی از اهداف اصلی این انتشارات است که به اجمال روند فعالیت خود را از بدو تأسیس خدمت شما خواننده محترم عرض می‌کنیم:

شروع فعالیت انتشارات با تکیه بر موضوعات مختلف و عمومی اعلام شد و با چاپ کتاب در زمینه‌های مختلف از آثار نویسندگان و مترجمان آغاز گردید.

ورزش، علوم سیاسی، مذهبی، روانشناسی، کودک، جوان، علمی و دانشگاهی، هنر، و طب سنتی موضوعاتی بودند که در چند سال اخیر انتشارات به آن پرداخته شد و کتابهای ارزنده و قابل تأملی در این زمینه‌ها به چاپ رسید.

گنجینه فنون کشتی آزاد و فرنگی، فرهنگ جامع فلسطین ۲ جلد، راه بی‌بازگشت در ۳ مجلد، مجموعه حکمت کوچک در ۶ جلد، مجموعه حکمت بزرگ در ۳ جلد، هزار و یکشب، مجموعه انسان شناسی و فرهنگ، کار با گل، داروهای گیاهی سنتی ایران بخشی از کتابهایی هستند که در این مدت به چاپ رسیدند و با اقبال خوانندگان مواجه شدند.

حضور چندین دوره در نمایشگاههای بین‌المللی و داخلی از نمایشگاه کتاب فرانکفورت، نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران و نمایشگاههای استانی و استفاده از

نظر مخاطبان و دانستن نیازهای خوانندگان سیاست انتشارات را به سوی تخصصی شدن در چاپ کتابها هدایت نمود.

استقبال خوب و قابل تأمل و بی نظیر خوانندگان در حوزه گیاههای داروئی و طب سنتی باعث شد تا فعالیت انتشارات به این سمت سوق یابد و ما را در تولید کتاب و آثار فاخر در این زمینه دلگرم نماید.

گاه به گذشته و فرهنگ غنی ایران عزیز، و علم به جایگاه ویژه طب سنتی در تاریخ گشتگان و مشاهیر و حتی در فرهنگ اسلامی بر آن شدیم که به معرفی این نوع آثار و همچنین این مؤلفان بپردازیم.

قسمتی از فعالیت انتشارات به طب اسلامی اختصاص داده شده و چاپ چندین اثر گرانبها از سبک گوناگون در متخصص علوم تغذیه و گیاهان داروئی جناب دکتر دریائی حاصل شده و در این زمینه می باشد.

رساله ذهبیه، طب سببی، طب الائمه، آموزه های طبی و بهداشتی امام رضا (ع) از جمله آثاری است که در این زمینه چاپ رسیده است.

تغذیه سالم و راهکارهای این موضوع عاید دیگری است که به آن پرداخته شده است. کتابهای معجزات درمانی، عذای و عرقیات گیاهی و درمان بیماری ها با دمنوش ها و سردنوشهای گیاهی، ۴۶۵ همراه با غذاهای گیاهی ایرانی، معجزات درمانی و غذایی سیاه دانه و عسل نیز از دیگر کتابهایی است که در این زمینه به چاپ رسیده است.

اما به لحاظ استفاده از منابع خارجی و کتابهای علمی در دنیا در بخش ترجمه از وجود مترجمان عزیز همچون سرکار خانم امیر حسینی استفاده نمودیم و چندین اثر شاخص و کاملاً علمی به چاپ رساندیم و موضوعات دیگر نیز در دست چاپ داریم. رایحه درمانی، درمان بیماریهای کودکان با گیاهان داروئی از جمله این آثار می باشند.

در بخش طب مکمل کتابهایی چون ماساژ پا، ماساژ آیورودیک، ماساژ با سنگ از جمله آثاری هستند که در این بخش توسط سرکار خانم یزدان پناه ترجمه و به چاپ رسیده است.

همکاری با ناشران حوزه نسخ خطی و متون و آشنائی با جناب آقای دکتر یوسف بیگ باباپور از سال ۱۳۹۱ باعث گردید تا بتوانیم در بخش نسخ خطی، متون کهن و طب سنتی و تاریخ پزشکی دوره اسلامی و معرفی بزرگان این رشته قدمهای بزرگی برداریم.

مجموعه بزرگ دوا و درمان در روزگاران کهن که به حدود ۴۰ عنوان رسیده است، از جمله این فعالیتها است. در این مجموعه با توجه به نیاز مخاطبان آثار تألیفی رسیده پیش از این، تصحیح و ترجمه می گردد و در اختیار جامعه فرهنگی قرار می گیرد. از جمله این آثار کتاب نورالعیون می باشد که به تصحیح دکتر بیگ باباپور آغاز گردید و با همکاری این انتشارات با نشر محترم میراث مکتوب به چاپ رسید و در سی و یکمین دوره کتاب سال به عنوان اثر شایسته تقدیر شناخته شد.

کتاب فوق کهن ترین و جامع پزشکی به زبان فارسی می باشد که در سده پنجم هجری نگاشته شده است.

در ذیل این مجموعه آثار شاخص در زمینه دستور کار قرار گرفته و سرمایه گذاری برای ترجمه و تصحیح آنها آغاز شده است. از جمله این کتب، ترجمه جدیدی از قانون ابن سینا در ۷ مجلد، تصحیح کتاب ذخیره خوارزمشاهی در ۷ جلد، تصحیح کتاب اکسیر اعظم در ۴ مجلد می باشد.

همچنین در بخش تاریخ علم، فرهنگ و تمدن دوره اسلامی بر شناساندن آثار فاخر دوره اسلامی به مخاطبان مبادرت به چاپ عکسی (تذکره) بخشی از این آثار نموده ایم که تاکنون ۳۰ جلد از این کتابها در این مجموعه به چاپ رسیده است.

تذکره های فارسی، احیای متون، جستارهایی در میراث اسلامی، مجموعه فارسی، مجموعه آثار ابن سینا و نیز میراث عثمانی از دیگر مجموعه هایی است که در این انتشارات در حال آماده سازی و چاپ می باشند.

اما در بخش تولید و چاپ کتاب نکته ای که قابل ذکر است، استفاده مجموعه انتشارات از امکانات بروز چاپ «print on demend» یا چاپ بر اساس نیاز است که از مندهای جدید جهانی می باشد و در دنیا مورد استفاده قرار می گیرد و امکان

چاپ کتاب را در تیراژ پایین و با سرعت بالا فراهم می‌سازد. ما نیز با بهره‌گیری از این امکانات تمامی مراحل تولید کتاب را به صورت کامل در بخش کوچکی با کیفیت بالا انجام می‌دهیم و مشکل هزینه‌های بالای چاپ و گرانی کاغذ را تا حد زیادی حل نموده‌ایم.

امیدواریم تا بتوانیم با کمک و یاری و استعانت خداوند متعال گامی هر چند کوچک در زمینه اعتلای فرهنگ اصیل ایران اسلامی برداریم.

در این از کلیه همکاران در بخش تألیف و ترجمه، آماده‌سازی، تولید و فروش و همچنین مخاطبان محترم که با نظریات خویش ما را یاری می‌نمایند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

امید داریم همان‌طور که جمان محترم ما را در پیشبرد اهداف یاری رساند و همکاری و مساعدت بیشتر نماید.

مدیر انتشارات سفیر اردهال
سیدحسین عابدینی اردهالی

فهرست مطالب

بخش اول: پژوهش‌ها	۱۹
تأثیر نهضت ادب خمینی بر ادبیات مرثیه‌آذری	۲۱
در بند، کانون تعزیه در آران	۴۱
مراغه کانون مهم ادبیات محلی	۶۷
مرثیه‌سرایان قره‌باغ	۷۷
هویت ایرانی در ادبیات عاشقانه	۹۳
بررسی عناصر هویتی ایرانی در ادبیات مرثیه‌سرایان آذربایجان و آران	۹۳
بخش دوم: میراث ماندگار	۱۰۷
شهادت‌نامه: جناب مولانا و سیدنا آقای میلانی مدظله العالی	۱۰۹
عندلیب کاشانی	۱۱۵
گنجینه مصائب؛ متن نویافته‌ای از ادبیات عاشورایی آذربایجان	۱۲۷
محرم در تبریز یکصد و پنجاه سال پیش به روایت عبدالعلی ادیب الملک	۱۳۳
مشرف‌نامه: سفرنامه مختصر منظوم عتبات	۱۵۱
مقدمه استاد شهریار بر دیوان رهروان حقیقت	۱۵۵
قاسمیه ذهنی: نویافته‌ای از ادبیات عاشورایی آذری	۱۶۳
نویافته‌هایی از کریم آقا صافی مرثیه‌سرای نامی آذربایجان	۱۷۵
بخش سوم: گزارش و مصاحبه	۱۸۷
محرم در لیوارجان	۱۸۹
طشت‌گذاری میقات عشاق حسینی: گفتگویی با استاد حاج داود عزیزاده	۱۹۵

۲۰۳	مصاحبه با استاد محمد باقر تمدنی
۲۱۷	مصاحبه با استاد عسگر شاهی زاده اردبیلی
۲۳۷	بخش چهارم: معرفی کتاب
۲۳۹	ارمغان شعر شیعه؛ در رثای ائمه‌ی اطهار
۲۴۵	ارمغان غریب: بوستانی از ادبیات کربلا
۲۵۳	خزانه عارف
۲۶۱	حماسه سرایانی که خود حماسه شدند، درنگی در کتاب خنجره‌های زخمی
۲۶۵	غمام‌الکاء: مرثیه‌ی سیم لیلی
۲۷۵	هفت‌بند هر ادیب: برگ‌هایی زرین از ادبیات فاخر شیعه
۲۹۳	همپا با ستایشگر: سران عاشورایی
۳۰۱	بخش پنجم: مرثیه‌سرایان
۳۰۳	سلیمان امینی سرابی: شاعر بلندمرتبه‌ی نثر آذربایجان
۳۰۹	پدیده‌ی تبریزی مرثیه‌سرای آذربایجان
۳۲۱	میرزا محسن تاثیر تبریزی
۳۲۹	حاج صادق نائب تبریزی
۳۴۱	درنگی در زندگی شیخ اسماعیل نائب مسئله‌گو تبریزی
۳۵۳	حسینی، سعدی زمان تبریز
۳۶۱	حقیر خویی: مرثیه‌سرای گمنام
۳۶۵	دلریش تبریزی
۳۷۳	میرزا احمد سهیلی؛ سربداری از عاشورائیان تبریز
۳۸۱	شاعر دلسوخته حسینی شانی تبریزی
۳۸۹	حاج رضا صراف تبریزی مرثیه‌سرای نامی آذربایجان
۴۱۵	عابد تبریزی
۴۱۹	عاصم زنجان‌ی، شاعر بلندمرتبه حسینی

- ۴۳۱ میر عبدالفتاح موسوی (اشراق)
- ۴۵۱ سید حسین کهنمویی: پدر ادبیات مقاومت شیعی آذربایجان
- ۴۵۹ مشکات تبریزی
- ۴۷۷ یادی از مضطر مرثیه سرای شیرین سخن اردبیل
- ۴۹۵ معماری اردبیلی
- ۵۰۱ نثر تبریز

www.ketab.ir

www.ketab.ir

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين والصلوات والسلام على خير خلقه واشرف بريته
محمد وآله الطيبين الطاهرين المعصومين

آذربایجان در طول تاریخ ایران از جهات مختلف جایگاه ویژه‌ای داشته است. جایگاه آذربایجان در عرصه ادب، تمدن و فرهنگ این آب و خاک، مهم‌تر از همه نقش آن در حفظ وحدت ملی و تداوم آشنایی ایرانیان موضوعات جالبی برای بررسی و پژوهش هستند. در بررسی هویت ایرانی و فرهنگی عامل محوری به حساب می‌آید. پیدایش ادبیات مرثیه ترکی در رشتن سالار شهیدان و شهدای کربلا و آذربایجان و ایران ایران جمهوری فعلی آذربایجان به آغاز تاریخ تشیع در آنجا باز می‌گردد. این ادبیات ایرانی در این خطه همزمان با تلاش صحنه برای دستیابی به قدرت، اولین نمونه‌های خود را ارائه داده است ضمن اینکه ادبیات مکتوب در دامن فرهنگ و تمدن ایرانی قدم به عرصه وجود گذاشته است. اسلام آوردن ترکان هم از طریق ایران، ایرانیان بوده است هم دین، هم زبان و ادبیات ترکی چه در شرق و ترکستان و چه در غرب و آسیای صغیر از همان آغاز عنصر جدا نداشتن ایرانی را در خود داشت^۱. ادبیات مرثیه هم که بیش از هفتاد درصد ادبیات مکتوب ترکی آذری را تشکیل می‌دهد این هویت ایرانی را هر چه بیشتر با خود دارد گرچه ادبیات غنایی آذری هم از این قاعده مستثنی نیست ولی نسبت مرثیه برای نشان دادن عمق و ارتباط آذربایجان و ایران و زبان آن با ایران و هویت ایرانیان گویاترین گواه است. به ویژه آنکه مذهب شیعه به عنوان یکی از عوامل مهم وحدت ملی و حفظ وحدت ملی و ارضی ایران در مقابل حملات پی در پی ترکان عثمانی و ازبک بوده است. برای بررسی این مسئله و روشن نمودن این جلوه بررسی نشده فرهنگی ایرانی لازم است دو

۱. رک به: رضا خسرو شاهی، شعر و ادب فارسی در آسیای صغیر تا سده دهم هجری، تهران: دانشسرای عالی، ۱۳۵۰.
محمد امین ریاحی، زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، تهران، پازنگ، ۱۳۶۹.

موضوع دیگر را در بستر فرهنگی ایران به ویژه در آذربایجان و اران مورد توجه قرار داد.
نخست: تاریخچه رواج زبان ترکی در آذربایجان و دیگری شیعه شدن مردم این ایالت ایران. ادبیات ایرانی مرثیه آذری (اعم از فارسی و ترکی آذری یا آذربایجانی) از امتزاج این دو در بستر شعر و ادب فارسی زاده شد.

ترکی آذری در آذربایجان و مذهب تشیع

رواج گویش ترکی در آذربایجان و آران تاریخی روندی تدریجی داشته است که از قرن ششم و هفتم آغاز و در قرن هشتم و نهم هجری روبه گسترش نهاد. همزمان با تکمیل این روند و شیوع زبان ترکی با خیزش جنبش صفویه با رنگ و صبغه شیعی برای قبضه قدرت و تکمیل دولت ملی ایران از موضوعات جالب تاریخ ایران است علاقه عشایر ترک زبان به مذهب شیعه. اران‌های عدالت خواهانه آن در قالب فرقه‌های بکتاشیه، حروفیه و قزلباشیه خود را نشان داد که بکایت از پذیرش تمایلات حق طلبانه شیعی در میان آنان داشت. همین علاقه عمومی به تشیع در ایران بود که شاه اسماعیل صفوی را در بهره‌گیری از این عامل و انگیزه قدرتمند القوا داشت ضمن اینکه علاوه بر علایق شور انگیز عشایر ترک زبان فضای عمومی ایران محافظه‌کارانه برای رسمیت یافتن تشیع هم مناسب بود. مقاومت شدید صفویان در مقابل لشکر کتی‌های ستمگین عثمانی‌ها، آذربایجان را محل زد و خورد ساخت که زنده نگهداشتن احساسات ملی و مذهبی رمز بر جای ماندن دولت نوپای ملی صفویه بود. از این روست که آیین‌ها و رسوم و مذهب در آذربایجان - به ویژه در اردبیل زادگاه صفویان - در مقایسه با سایر نواحی ایران از گسترده‌گی و اهمیت خاصی برخوردار است. در ارتباط ادبیات نوظهور ترکی آذری تمایلات شیعی جالب است گفته شود که ملا محمد فضولی (شاعر سه زبانه) که در ادب ترکی جایگاه عالی دارد شیعه مذهب است و کتاب مفصلی تحت عنوان "حدیقه السعداء" در منزل امام حسین (ع) که برگردان و ترجمه ادبیانه‌ای از روضه الشهدای واعظ کاشفی است تألیف و از خود به یادگار گذاشته است. فضولی بغدادی این شاعر شیعی قرن دهم هجری اولین ترکیب بند مرثیه ترکی آذری را سروده است.^۱ گرچه ترکیب بند محتشم کاشانی است که

۱. رک به: کلیات دیوان فضولی هفت جلدی، کتابفروشی فردوسی، تبریز، بی تاریخ چاپ، ص ۱۲۷.

در پهنه جهان اسلام شهرت عجیبی یافته است.^۱

قرن دهم نمونه‌های مستحکم شعر و ادب ترکی آذری که رنگ شیعی به خود می‌گرفت آفریده شد به عبارت دیگر ادبیات ترکی در آذربایجان در دامان زبان ادبیات فارسی با تمایلات شیعی قدم به عرصه وجود گذاشت. این رابطه در قرن یازدهم و دوازدهم هجری ادامه یافت.

قرن سیزدهم هجری اوج شکوفایی ادبیات ترکی آذری در آذربایجان و آران است که قسمت عمده آن مرثیه‌های سوزناک است. مهمترین مشخصه شعرای ایرانی این خطه، طبع آزمایی در مرثیه است حتی شعرای که به غزلسرایی هم شهرت یافته یافته‌اند. دواوین شعرای آذری از این قسمت بخش غزلیات و اشعار فارسی، غزلیات و اشعار ترکی و قسمت پایانی دیوان آن‌ها توجه به مرثیه‌ها تشکیل می‌شده است. زبان فارسی به عنوان زبان همگانی و ملی و تمایلات شیعی به مشخصات هویت ادبیات و آذربایجان و آران است. پرداخت کامل به موضوع در این مجال شگفتار مقدور نیست با این حال در متن این مجموعه به بررسی مواردی پرداخته‌ایم از آنجا که فقط در قرن سیزدهم بیش از پنجاه شاعر در قره باغ وجود داشته است که همگی در شعر فارسی و ترکی آذری و مرثیه‌سرایی دست توانا داشته‌اند.

هویت ایرانی ادبیات مرثیه آذری

در یک بررسی و نگاه اجمالی در مورد ویژگی‌های ایرانی ادبیات مرثیه آذری (اغصم از ترکی آذری و فارسی) زیرا بخش مهمی از ادبیات آذربایجان را تشکیل می‌دهد و مرثیه‌سرایی فارسی شعرای این خطه تشکیل می‌دهند مشخصه‌هایی جلب توجه می‌کند که دست‌وار چنین می‌توان برشمرد و این ویژگی‌ها از زوایای مختلف مبین هویت ایرانی و اسلامی را تبطط ناگسستی آن با شعر و ادب ایران عزیز است:

در شکل و قالب شعرهای مرثیه شاهد آن هستیم که همگی برگرفته از شعر و ادب شیعی فارسی است.

۱. نگارنده این سطور پژوهشی مفصل پیرامون پیروان محترم کاشانی در آذربایجان و آران انجام داده به زودی منتشر خواهد شد.

اوزان عروضی اشعار نوحه همان اوزان عروضی شعر و ادب فارسی است.

موسیقی نوحه‌های ترکی آذری همگی در گوشه‌های موسیقی سنتی ایرانی اجرا می‌شوند. اغلب نوحه‌ها در دستگاه همایون، شور و یا گوشه‌هایی چون حسینی، زابل، حجازی ... اجرا می‌شوند. چنان‌که می‌دانیم بین شعر و موسیقی، اوزان عروضی و دستگاههای موسیقی رابطه مستقیمی وجود دارد که در شعر و ادب و موسیقی ایرانی مرزها به خوبی قابل مشاهده است. بسیاری از مرثیه‌خوان‌ها بدون آنکه تحصیلات آوازی داشته‌اند به شکل سینه به سینه دستگاهها و گوشه‌ها را فرا گرفته‌اند می‌توان ادعا کرد بدین تسلط بر دستگاههای موسیقی سنتی مرثیه‌خوانی آذری بسیار سخت است تعزیه هم که خوب به موسیقی دارد.

لغات و اصطلاحات ادبی مورد استفاده در شعرهای مرثیه همگی یا برگرفته از ادبیات فنی کهن سال فارسی است یا از ترکیب کلمات فارسی و ترکی یا در ساختار صرف و نحو ترکی ترکیب شده‌اند.

اغلب مرثیه سرایان نامی آذربایجانی و آران علاوه بر مرثیه سرایی در فارسی هم طبع خود را آزموده‌اند این علاقه و ارتباط با زبان فارسی از زمان در قسمت‌های جدا شده از ایران در قرن سیزدهم و چهاردهم هجری تا قبل از تسلط کمونیسم بر قفقاز و حتی سالهای بعد قابل مشاهده است نمونه آن مرثیه‌های میرزا علی اکبر صابر صاحب "هوپ هوپ نامه" است و یا نوحه‌های باقی مانده از غزلسرای معروف ارانی علی‌اکبر با واحد نمونه‌های آن است که در دوران تسلط کمونیسم بر آران این هویت ایرانی اسلام‌گرایان داشته است. این تداوم در روستاها و نواحی دور دست از شهرها را بیشتر می‌توان دید.

محتوای برخی از مرثیه‌ها هم ماهیت کاملاً ایرانی دارد به عنوان مثال در دواوین مرثیه ترکی آذری شعری بسیاری به داستان شهربانو و نحوه عزیمت او از کربلا پرداخته‌اند گرچه به لحاظ تاریخی در این موضوع محل تردید است ولی به لحاظ راه بیان داستان به مرثیه‌های ترکی آذری قابل دقت می‌باشد یا آنکه این حکایت مستقیم از ادبیات مرثیه فارسی به وسیله شعرای مرثیه سرا به ادبیات مرثیه ترکی راه یافته یا آنکه در آذربایجان این حکایت که پیوند ایرانیان - به ویژه بقایای خاندان ساسانی - را با خاندان اهل بیت (ع) نشان می‌دهد قبل از تغییر زبان گویش مردم این خطه وجود داشته پس از تغییر زبان به

ادبیات مرثیه راه یافته است در هر صورت این داستان که میراث شعوبه ایرانی است در ادبیات مرثیه ترکی آذربایجان و اران به فراوانی دیده می شود.

کوتاه سخن آنکه شعر و ادبیات شیعی آذربایجان آئینه تمام نمای فرهنگ ایرانی که تاکنون به دلایل متعدد با این زاویه دید مورد توجه قرار نگرفته است.

نگارنده این سطور با اعتراف به بضاعت اندک خود طی بیست سال گذشته یعنی از سال ۱۳۷۰-۱۳۷۹ از زمانی که در رشته تاریخ دانشگاه شهید بهشتی الفبای تحقیق را از اساتید گرانقدرم آراگام به مناسبت های مختلف در عرصه ادبیات مرثیه آذری (اعم از ترکی آذری و فارسی) مطالبی در سطوح متفاوت می نگاشتم. لیکن از سال ۱۳۸۶ بدین سو بنا بر علاقه ی فراوانی طالب علمی نگاشت و در مدتی که استاد رسول جعفریان ریاست کتابخانه مجلس را بر عهده داشت با لطف ایشان و دوست گرامی دکتر علی ططری مدتی در کتابخانه مجلس در بخش تحقیقات تاریخ مجلس مشغول گردیدم و در پی آن رفت و آمد منظمی به آن کتابخانه معظمی جلب گردید با گنجینه نسخ خطی ادبیات مرثیه به قدر خود مانوس شوم که از جمله نتایج آن نشریات و انتشار "دیوان مدایح و مرثیاتی میر فتح موسوی مراغه ای" به همراهی دوست عزیزم آقای حسن صفیاری بود. آثار دیگری هم تصحیح که به امید خدا منتشر خواهند شد. از آنجا که در دانشگاه های ایران مرثیه پژوهی جایگاه مشخصی ندارد و کارهایی هم که صورت می گیرد بر اساس علایق شخصی است از آن جمله آثار وزین و ارزشمند سرکار خانم دکتر مرضیه محمدزاده.

با این حال بر آن شدم تا نوشته های رطب و یابس خود را شامل دهم تا به عنوان گام های نخستین پژوهش های نگارنده در ادبیات مرثیه مورد نقد و بررسی قرار گیرد و کاستی های آن را محققان دیگر مرتفع سازند. دوست عزیز و دانشورم آقای دکتر بیگن بابا پور پیشنهاد انتشار این مجموعه را در سلسله جستارهایی در میراث اسلامی مطرح کردند، نگارنده این سطور هم فرصت را غنیمت شمرد به لطف ایشان و مدیریت محترم و فرزانه سفیر اردهال آقای عابدینی، این مجموعه در معرض دید و ارزیابی محققان

۱. از این پژوهشگر آثار ارزشمندی به شرح زیر انتشار یافته است:

مرضیه محمدزاده، دانش نامه شعر عاشورایی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۳.

مرضیه محمدزاده، عاشورا در شعر معاصر و فرهنگ عامه، تهران، مجتمع فرهنگی عاشورا، ۱۳۸۹.

و علاقمندان ادبیات مرثیه ایران عزیز قرار می گیرد. بدیهی است غوطه ور شدن در دریای ادبیات عاشورایی توانی افزون تر از توان علمی، عملی و مجال نگارنده می خواهد آنچه عرضه گردیده متناسب با بضاعت اندک و ناقص نگارنده بوده نه شایسته این ادبیات گهربار. با این حال غایت نهایی فراهم آوردن بهانه‌ایی برای روز واپسین است گرچه حافظ می فرماید:

من خالی که از این در نتوان برخاست از کجا بوسه زند بر لب آن قصر بلند

بارة این مجموعه

این مجموعه در سه قسمت مرتب گردیده است. نخست مقالات علمی و پژوهشی است. در قسمت بعدی گوشه‌هایی از میراث برجای ماده ادبیات مرثیه که در دسترس نگارنده قرار گرفته روشنی شده اند. در بخش سوم چند مصاحبه که با مرثیه خوانان نامی معاصر چون استاد محمد علی محمدی و استاد داود عزیزاده انجام داده‌ام به همراه یک گزارش از محرم روستای بزرگوار در گنجاننده‌ام ضمن اینکه گفتگویی با استاد شاهی اردبیلی هم در این بخش جای گرفته است. در بخش بعدی چند معرفی کتاب در حوزه ادبیات مرثیه اعم از فارسی و ترکی است. در خراسان گرفته تا تهران و تبریز را در بر می گیرد. بخش پنجم و مفصل‌ترین قسمت این مجموعه زندگینامه و نمونه آثار شعرای مرثیه سرا را که افزون بر بیست شاعر است را شامل می شود. اطلاعات موجود در مورد این شعرا متفاوت و متغیر بوده است از این رو برخی جمع‌آوری کاستی‌های روشنی دارند که از فقدان منابع ناشی شده است فقدان منابع کافی مانع از آن نگردید تا همان اندک اطلاعات موجود ارایه نگردد. تلاش بر این بود از هر شاعر زندگینامه‌ای هم در پی زندگینامه‌اش درج و اسناد و یا تصاویر لازم هم در محل خود قرار گیرد تا آنجایی که در نشریات علمی شیوه یکسانی شیوه ارجاع اعمال نمی شود از این رو در این کتاب اندکی از مقالات ارجاع داخل متنی هستند (دانشنامه‌ای) و مابقی ارجاع پایین صفحه‌ای.

امیدوارم این تلاش‌ها و کوشش‌های اندک موجب شود مرکزی، نهادی، صاحب همتی، آستین همت بالا زند در هر کجای ایران عزیز متولی ادبیات مرثیه و نگارش تاریخ ادبیات آن گردد. نگارنده آرزو دارد روزی نه چندان دور «دانشنامه ادبیات مرثیه

ایران» که نشان هویت و علاقه و ارادت ایرانیان به اهل بیت (ع) عصمت و طهارت است نگارش یابد ای کاش در دانشگاه تهران یا تبریز یا کاشان برای ادبیات مرثیه ایران گرایشی مستقل برپا می شود.... ای کاش تاریخ شفاهی هیأت های مذهبی و نقش شعرای مرثیه در انقلاب اسلامی و دفاع مقدس ضبط و تدوین گردد....

تقدیر و تشکر

وظیفه محکم می کند از مدیر محترم سفیر اردهال جناب آقای عابدینی، دوست عزیز و دانشور دکتر بیگ باباپور، دوست عزیزم سند پژوه محترم محمود طاهر احمدی که ویراستاری این مجموعه را با انجام رساننده و نکات مهمی را یاد آور شدند. همچنین سرکار خانم منیره میانجیان که با اصلاح مطالب کتاب و سرکار خانم خسروی صفحه آرایی زیبای این مجموعه را بر عهده داشتند. همچنین از عزیزان بزرگوار، اسماعیل و کیل زاده، دکتر هادی هاشمیان، حضرت سید محمد تقی قاضی طباطبایی، حاج بیوک آسایش، محمد طاهری خسرو شاهی مراتب قدردانی خود را ابراز دارم و از خداوند سلامتی و موفقیت ایشان را خواهم نمود.

۳ جمادی الثانی ۱۴۰۲ / ۴ فروردین ۱۳۹۳

سالروز شهادت حضرت زهرا سلام الله علیها

اردا تمندی از ارادتمندان اهل بیت (ع)

کربلایی رحیم نیکبخت

عضو هیأت علمی دانشکده تربیت